

Černý, Michal; Kudrnáč, Jiří

Knihovny v době komunistické totality: na příkladu knihoven ve Znojmě a Břeclavi, s přihlédnutím k tvorbě a recepci Vaška Káni a Jaroslava Freye

ProInflow. 2018, vol. 10, iss. 1, pp. [100]-112

ISSN 1804-2406 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/ProIn2018-1-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138320>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KNIHOVNY V DOBĚ KOMUNISTICKÉ TOTALITY: NA PŘÍKLADU KNIHOVEN VE ZNOJMĚ A BŘECLAVI, S PŘÍHLÉDNUTÍM K TVORBĚ A RECEPCI VAŠKA KÁNI A JAROSLAVA FREYE

LIBRARIES AT THE TIME OF COMMUNIST TOTALITY: ON THE EXAMPLE OF LIBRARIES IN ZNOJMO AND BŘECLAV, TAKING INTO ACCOUNT THE CREATION AND RECEPTION OF VAŠEK KÁŇA AND JAROSLAV FREY

Michal Černý, Jiří Kudrnáč
Masarykova univerzita, Filosofická fakulta

Abstrakt

Účel – Téma fungování knihoven v době komunistické totality patří mezi témata, kterému je možné věnovat pozornost z různých úhlů pohledu. Pochopení fungování a determinantů existence knihoven v této době představuje také jeden z klíčů pro širší reflexi komunismu jako historické etapy vývoje Česka a současně umožňuje lépe pochopit to, jak knihovny fungují a vypadají dnes. Výzkumná studie usiluje o poskytnutí širšího kontextuálního nahlédnutí dané problematiky.

Design/metodologie/přístup – V rámci výzkumné studie pracujeme s východisky strukturalistické historiografie – na základě studia archivních materiálů dvou konkrétních knihoven na jižní Moravě a literárněhistorických výkladů dvou autorů se snažíme ukázat na některé aspekty fungování knihoven a práce s literárním fondem. Nesledujeme přitom „velké dějiny“ celého vývoje knihovnictví, ale zaměřením na konkrétní příklady se snažíme ukázat jistou plasticitu tohoto historického období. V rámci historiografie využíváme též práci s archivními prameny, interpretaci a literárněhistorický výklad.

Výsledky – V textu je pozornost věnována knihovnám ve Znojmě a v Břeclavi s tím, že využívá archivního výzkumu studentek KISK na FF MU. Zaměřujeme se především na akce, které jsou spojené s knihovnou jako s kulturní a vzdělávací institucí v jistém sociálním kontextu, a na jejich práci s fondem. Tento pohled je doplněn pohledem na dvě typické dobové osobnosti, Vaška Káňu a Jaroslava Freye.

Originalita/hodnota – Článek nabízí přístup kombinující různé výzkumné metody a vytvářející nový prostor pro výzkum každodennosti dvou vybraných knihoven, chápaných v širším literárněhistorickém kontextu.

Klíčová slova – Břeclav, Znojmo, cenzura, Fučíkův odznak, Vašek Káňa, Jaroslav Frey, strukturalismus, komunismus, totalita

Abstract

Purpose – Area libraries functioning in times of communist totalitarianism are among the topics which it is possible to pay attention from different angles. Understanding the functioning and determinants of the existence of libraries at this time is also one of the keys to the broader reflection of communism as a historical stage in the development of the Czech Republic, while at the same time enabling a better understanding of how libraries work and look today. The research study seeks to provide a wider contextual insight into the issue.

Design/methodology/approach – As part of a research study with work starting points structuralist historiography - based on the study of archival materials two specific libraries in South Moravia and literary-historical interpretations of the two authors try to show some aspects of the functioning of libraries and work with the Literary Fund. We do not follow the "great history" of the entire evolution of librarianship, but by focusing on concrete examples, we try to show some plasticity of this historical period. In historiography we also use work with archival sources, interpretation and literary-historical interpretation.

Results – In the text, attention is paid to libraries in Znojmo and Břeclav, using the archive research of KISK students at the Faculty of Arts. We focus primarily on events that are associated with the library as a cultural and educational institution in a certain social context, and on their work with the fund. This view is complemented by a look at two typical period figures, Vašek Káňa and Jaroslav Frey.

Originality/Value – The paper offers an approach combining different research methods and creating a new space for the research of the everyday life of two selected libraries, understood in a wider literary-historical context.

Keywords – Břeclav, Znojmo, censorship, Fučík's badge, Vašek Káňa, Jaroslav Frey, structuralism, communism, totalitarianism

Úvod

Uvažovat v širších perspektivách o době komunistické totality ve vztahu ke knihovnám je úkolem náročným z několika důvodů. Předně se ukazuje difference přístupů a konkrétních kulturních, historických, ale také sociálních, politických či geografických tradic. Různé knihovny mohly v této době pracovat v odlišných podmínkách, jakkoli jejich základní ideologické, ale také legislativní rámování bylo shodné. Podat vyčerpávající pohled na fungování knihoven by tedy znamenalo pracovat se stovkami konkrétních příkladů, což překračuje rámec možné časopisecké studie.

V našem příspěvku se proto pokusíme vyjít spíše ze strukturalistického pojetí historiografie, které bude opřeno o dva konkrétní příběhy knihoven v době komunistické totality a dva literárněhistorické portréty autorů, kteří svou hodnotovou mnohvrstevnatostí ukazují neostrost a problematičnost doby. Toto spojení knihoven a literární vědy není náhodné, neboť jsou to právě knihy, které byly různou formou cenzurovány, ať již z hlediska zařazování do fondu nebo samotné možnosti tisku. Pochopení kontextu literatury je klíčem k analýze či širšímu pojetí pochopení některých fenoménů spojených s knihovnami.

Zaměříme se proto na knihovny v Břeclavi a Hodoníně, tedy dvě větší městské knihovny na jihu Moravy, ovšem s rozdílným narativem. Při studiu využijeme především archivních pramenů, které získaly a zpracovaly studentky v rámci svých bakalářských prací. Autory, kterým budeme věnovat pozornost, jsou Vašek Káňa a Jaroslav Frey. Káňa - jasně vyprofilovaný levicově orientovaný spisovatel, který je později za normalizace cenzurován. Frey - klíčová osobnost ve vývoji českého knihovnictví (ovšem také spoluautor jeho ideově problematických edukačních a osvětových aktivit), ale také literární vědec, badatel v oblasti čtenářství. Takto zvolená mozaika ukazuje jistý fragment fungování totalitní společnosti v Československu v době deklarovaného komunismu.

Věříme, že náš strukturalistický přístup kombinující interpretační, historiografické a literárněvědné metody, přispěje k širšímu otevření diskuse o roli knihoven ve studované době, ale současně může pomoci odhalit složitost a nejednoznačnost doby a upozornit na to, že jednoduchá paušalizace či generalizace závěrů by mohla být problematická.

Knihovny

Knihovny sehrávaly zásadní roli vzdělávací a především výchovně – formační instituce již v Masarykově koncepci Československa. V něm měly plnit roli specifických osvětových institucí, které budou člověka vzdělávat takovým způsobem, že bude nejen schopný lepší ekonomické adaptability, ale především bude lepším občanem, který nebude náchylný k manipulaci a předsudkům. Právě důraz na samostatné myšlení, spojené s adekvátním přístupem ke knihám, ale také další akce knihoven, které s modelem samostatného aktivního občana počítaly, představovaly základní myšlenkové schéma, na kterém se v průběhu první republiky vytvořila mimořádně hustá síť knihoven s promyšlenou strukturou a způsobem fungování. (Čermák 1992)

To jistě neznamenalo, že byla například vyřešena otázka personálního obsazení knihoven, nebo také jejich dalších služeb, což se později ukázalo jako palčivý problém i během reformy, které jsou spojené se státním převratem v roce 1948 a následnými změnami v první polovině padesátých let. Bylo však vytvořeno silné institucionární zázemí, které bylo dostupné široké vrstvě obyvatel, na jejíž výchově a vzdělávání se netriviálním způsobem podílelo.

Politické změny spojené s únorovými událostmi do jisté míry vycházejí právě z masarykovského schématu uvažování o knihovnách, ale místo humanistického (byť také jistě ideologicky zatíženého) pozadí dostávají nové socialistické úkoly a funkce. Nová politická reprezentace se na jednu stranu může o jejich strukturu a mechanismy opřít, současně však musí redefinovat obsah. Do jisté míry se pak postupně také proměňují další aspekty fungování knihoven, především pokud jde o jejich vztah k akcentovaným tématům, akcím, očištění fondu, ale také postupný přesun k jiným cílovým skupinám a způsobům jejich oslovování.¹

Pokud jde o samotné politické pozadí fungování knihoven, je třeba říci, že v prosinci 1950 vydalo Ministerstvo informací a osvěty směrnici č. j. 24.594/50-VIII/1 o organizaci lidového knihovnictví. (NA Praha, f. 861, inv. č. 603.) Tím knihovny přešly pod jedno z nejdůležitějších

¹ Tématu se systematictěji věnuje například Šámal (2009)

ministerstev, což potvrdilo jejich význam. Také začíná postupné, byť ne systematické, redefinování funkcí knihoven. Dochází ke změnám knihovnických rad, přesunům v řízení (z městského na okresní národní výbor, při kterém působí knihovnický inspektor), dochází k systémovému řízení, které se bude projevovat například v oblasti tzv. první očisty knihovního fondu.

Jinou formou prosazování změn jsou soutěže. Například knihovna ve Znojmě se zapojuje do soutěže Budujeme vzornou lidovou knihovnu, která byla vypsána v roce 1950. Jejím účelem bylo vytýčit normu vzorné knihovnické práce, která by vedla k transformaci funkce knihoven na střediska výchovy lidu na cestě k socialismu. Šlo o dlouhodobou soutěž zaměřenou na systémové změny ve fungování knihoven, ale mimo to se lze setkat také s aktivitami mířícími za jednotlivými čtenáři, jako Fučíkův odznak, což byla masová akce vyhlášena ÚV ČSM. Ta definovala povinné a výběrové knihy, počítala s besedami a dalšími aktivitami, které měly za cíl vytvořit ze čtenáře uvědomělého budovatele socialismu. (Bock 2010; Knapík 2004) Tato soutěž probíhala v první polovině padesátých let a například knihovna v Břeclavi v letech 1954-1955 uspořádala pět besed jen ke knihám, které byly součástí této soutěže. (Šámal 2008) Obrat k masové práci se čtenářem byl ale významnější a nebyl fixovaný jen na uvedené soutěže.

Na počátku padesátých let dochází také ke změně názvů knihoven. Ty přestávají být nazývány městské a stávají se lidovými. Toto přeznačení nemělo jen formální charakter, ale odkazuje k širším, výše již naznačeným změnám ve fungování knihoven a k jejich roli v rámci celkové formace nového socialistického člověka. Tomu odpovídaly také akce, jako byly výstavky knih, spolupráce s JZD a dalšími místními podniky, osvětové akce atp.

Například v časopise Čtenář v roce 1954 publikoval ředitel knihovny ve Znojmě myšlenku, že by během přestávek při práci na poli mohl knihovník předčítat pracujícím z vybraných knih ze sovětské literatury. Takové provedení se ale nesetkalo s pozitivním přijetím, protože Milan Slavík (1954) navrhuje, aby knihovník vytipoval mezi zemědělci svého vhodného „zástupce“, který tuto roli bude zastávat místo něj. Knihovník pak bude mít na starosti především dodávky literatury pro tohoto aktivního rolníka (aktivistu). Jinde se lze setkat rozvozem knih přímo do JZD² nebo s jinými, podobně koncipovanými akcemi. Jakkoli jejich vyhodnocení většinou chybí, lze se odůvodněně domnívat, že velký úspěch neslavily. Ostatně celý systém propagandy (lidové osvěty) poměrně rychle doznává značných změn, protože se jeví jako naivní, a je-li zbaven poválečného nadšení a étosu, tak také neefektivní. Současně se podobné akce (a nejenak je tomu také v tomto případě) neopakovaly

Současně je ale třeba říci, že jakkoli knihovny do jisté míry podléhaly centrálnímu způsobu řízení, není možné říci, že jde o homogenní fenomén. Vždy velice záleželo na konkrétních osobách, ale také na tradici regionu, do jaké míry a s jakou intenzitou byly změny prováděny. S tím souvisí také jedna z možných badatelských obtíží, totiž potenciální pnutí mezi vykazovanou a reálnou situací knihovny. Je třeba zdůraznit také to, že padesátá léta jsou dobou velkých společenských změn a ustavování nového režimu, což snižovalo přítomnost kvalitních kontrolních mechanismů.

Očista fondu

Je třeba učinit ještě dvě důležité poznámky k situaci v knihovnách na počátku padesátých let. První se týká personálního zabezpečení. Jakkoli jsme výše uvedli, že není vhodné snadno provádět generalizaci, z výzkumů prováděných Kabinetem informačních studií a knihovnictví je patrné, že v podstatě všechny knihovny se potýkaly s personálními problémy dvojího druhu. Ten první se týkal počtu zaměstnanců. Tím, jak změna režimu redefinovala fungování knihoven, došlo k tomu, že stávající personální zabezpečení se jevílo jako zcela nedostatečné a získat kvalifikované knihovníky byl často velký problém. Tyto problémy – ať již s počtem zaměstnanců nebo s jejich kvalifikační strukturou, přetrvávaly ještě mnoho let a nedařilo se je na mnoha místech uspokojivě vyřešit.

Druhým problémem pak byly změny v obsazení knihovníků především v řídicích funkcích s ohledem na jejich kádrový profil a další charakteristiky, které byly s ohledem na změny poměrů třeba brát v potaz. Podobně zániky knihovnických rad měly – v této souvislosti – neblahý vliv na kvalitu poskytovaných služeb.

² Spolupráce knihovny a JZD byla vnímána jako vysoce prioritní činnost. Srov. (SOkA Břeclav, Komplexní rozbor činnosti Okresní lidové knihovny v Břeclavi za rok 1962). nebo (SOkA Znojmo, Z/OK, karton 8).

Tím, že se knihovny zaměřují na masovou práci se čtenářem, je třeba zajistit posun služeb knihovny směrem k volnému výběru. Ten předpokládá lepší prostorové zabezpečení (což byl problém jak ve Znojmě, tak také v Břeclavi, ale také na dalších místech) a především systematickou a pečlivou očistu fondu, ke kterému bude mít čtenář přímý přístup.

Knihovny tak v době nastupující očisty fondu řeší problém nového nastavení služeb, samotného očištění, personálního zabezpečení, ale také problémy prostorové.³ Do této situace je třeba přičíst fakt, že činnosti knihoven mají – nejpозději od počátku padesátých let – charakter politický, což se odráží na jejich řízení, plánování, ale také na důrazu kladeném na akce a vykazované indikátory.

V tomto ohledu se jeví očista fondu jako mimořádně náročný a komplikovaný úkol. Ten má přitom dvě samostatné roviny – tou první je odstranění knih, které mají závadný obsah, tedy například publikací Tomáše Garriguea Masaryka či Edvarda Beneše, případně je možné je vnímat jako knihy buržoazní, - kapitalistické atp. Tyto knihy musí být z fondu vyřazeny, což se – podle Šámala (2008, s. 35) - děje ve třech vlnách. První zahrnuje proměny fondu od poloviny roku 1948 do konce roku 1949, druhá je přibližně vymezena léty 1950 až 1952 a třetí probíhá od dubna 1953. S očistou fondu ale souvisí také proces akviziční – je tedy třeba sledovat nejen vyřazené knihy, ale také publikace, které jsou naopak do fondu knihoven nově zařazovány. Jak ukazují naše výzkumy, dochází také k výrazné proporcionální změně s ohledem na jednotlivé kategorie knih.

Na tomto místě se pokusíme nabídnout alespoň fragmentární exkurzi do procesu očišťování dvou knihoven v jihomoravském pohraničí – totiž ve výše již zmiňovaných lidových knihovnách ve Znojmě a v Břeclavi. Budeme se přitom opírat o výzkumy, které v rámci našeho pracoviště prováděly studentky Zuzana Chlupová (Břeclav) a Jana Pekárková (Znojmo). Obě pracovaly převážně s dosud nezpracovanými archiváliemi, z nichž výběr je uvedený v textu článku. Jde o ukázkou širší kontinuální výzkumné práce našeho pracoviště, v jehož rámci se výzkumu již dočkaly také knihovny v Dubňanech a v Bohumíně, Moravská zemská knihovna nebo knihovna Moravské galerie.

Břeclav

Jak uvádí Zuzana Chlupová (2007, s. 27): „*Dle dat dostupných z archiválií došlo v letech 1948–1951 ke snížení počtu naučných knih celkem o 2 246 svazků, v letech 1951–1955 pak evidujeme snížení počtu svazků o 2 142 literatury krásné. Markantní zásah do fondu knihovny přitom lze datovat konkrétně do druhé půle roku 1952, kdy knihovna na konci prvního pololetí 1952 vykazovala celkem 12 000 knih, přičemž na počátku roku 1953 disponovala pouze 9 000 svazky.*“ Podle pamětníků šlo především o knihy T. G. Masaryka, E. Beneše a dalších demokratických autorů, ale vzhledem k množství vyřazené literatury a s ohledem na seznam knih uvedených u Šámala lze očekávat, že šlo o komplexní revizi fondu. S ohledem na to, že volný výběr byl v Břeclavi zavedený již v roce 1948, lze předpokládat, že k velké části revize došlo již v této době. Přesná data o jednotlivých vyřazených knihách nejsou k dispozici, což je signifikantní jev – jakkoli byla očista systematicky pojatá, přesné údaje o jejím provedení nejsou k dispozici jinak, než optikou počtu knih ve fondu a případně jeho strukturou.

Z hlediska struktury fondu je možné říci, že dochází k významnému posilování ruský psané literatury, takže v roce 1953 tvoří více než desetinu celkového fondu knihovny. Otázkou ale zůstává její půjčovanost. Pokud jde o samotnou očistu fondu, je třeba říci, že nejvíce zasáhl beletrii, v rámci které byly vyřazeny téměř všechny sanované publikace, což souvisí s původní strukturou a vznikem moderní části fondu. Významnou otázkou bylo také proporcionální směřování fondu. Ten měl do roku 1951 jen velice malou odbornou část a jeho těžiště spočívalo v literatuře krásné. Tato situace se ale mění a již v roce 1955 lze hovořit o tom, že přibližně třetinu fondu tvoří literatura naučná.

³ Tyto problémy se objevují ve velkém množství námi zkoumaných knihoven, napříč celou Moravou – v Břeclavi, ve Znojmě, Dubňanech, ale také třeba v knihovně Moravské Galerie.

Také odbornou literaturu postihl v první polovině padesátých let výpadek v oblasti vyřazení knih z oblasti společenských věd, který byl ale rychle kompenzován. Právě společenské vědy tvořily (spolu s publikacemi z marxismu-leninismu) asi 70 % odborné literatury. Jakkoli bylo deklarováno, že knihovna má podporovat ekonomickou inovaci, je třeba říci, že tímto pohledem (a s odkazem na probíhající akce pro podporu čtenářství) šlo primárně o sociální nebo politickou výchovu a vliv.

V knihovně probíhaly výstavy knih, existovaly tzv. knihovnické úderky (roznos vybrané literatury do konkrétních domácností), pracovalo se s nástěnkami, besedami a dalšími akcemi, které měly za cíl nejen zvýšit návštěvnost knihovny a počet čtenářů (připomeňme též již výše zmíněnou soutěž o Fučíkův odznak), ale také propojit očistu a novou strukturu fondu s reálným světem v tehdejší okresní městě, především pak s JZD a dalšími dělnickými a rolnickými podniky.

Tuto situaci opět dokumentuje Zuzana Chlupová (2008), když cituje Josefa Husáka (1952): „*Značným nedostatkem některých výstav byla malá spojitost odborné zemědělské literatury a problémy místního JZD a STS. Dobře si však počínali na příklad ve Staré Břeclavi, kde nad vystavenou zemědělskou technickou literaturu umístili portréty nejlepšího kombajnistky soudružky Bačové, nejlepšího brigádníka soudruha Dubajského z Podivína a nejlepšího traktoristy břeclavského okresu soudruha Létala ze Zaječí. Někde též použili výroky našich nejlepších zemědělských pracovníků především o tom, jak jim pomohla v práci četba odborné literatury a studium nových pracovních metod.*“ Vztah knihovny k JZD a celému ekosystému obce byl příznačný i pro další města, nicméně pěkně ilustruje rustikální charakter Břeclavi v padesátých letech.

Znojmo

Situace ve Znojmě se od břeclavské v mnohém lišila. Znojmo bylo městem, které silně zasáhlo vyhnání německého obyvatelstva, což mělo za následek novou potřebu přebudovat fond s ohledem na český mluvící čtenář. S tím souvisí také další dva důležité politické momenty – nová vlna přistěhovalců, které bylo třeba adekvátním způsobem formovat a vytvářet z nich „nového socialistického člověka“ (Gottwald 1950; Holda 1985, s. 452-469), a také charakteristika příhraniční oblasti, s omezeným volným pohybem osob a zpřísněným politickým i policejním dohledem.

Také z tohoto důvodu se vývoj Lidové knihovny ve Znojmě do velké míry řídí projektem Vzorná lidová knihovna, kterého se knihovna zúčastnila. Šlo přitom o metodicky ucelený, systematický, projekt, jehož cílem byla přestavba běžné knihovny na skutečně socialistickou a formační. Nešlo přitom vždy jen o negativní nebo politicky motivované kroky, ale také o nabídku služeb, přizpůsobení se v otvírací době pracujícím lidem atp., což jsou činnosti, které do jisté míry souvisí s rolí a významem knihovny jako takové. (Srov. (Šámal 2008)) Tyto skutečnosti ještě explicitně neznamenají, že by knihovna v pohraničí byla pod zvýšeným politickým tlakem, ale spíše ukazují na specifické kulturní prostředí, ve kterém se knihovníci pohybovali.

S ohledem na to, že fond knihovny se začal budovat do velké míry až na konci čtyřicátých let, není patrný žádný propad v počtu knih ve fondu v padesátých letech. Počet knih roste a s ním i počet čtenářů a výpůjček, až do období jisté stagnace v letech 1964-1965. Také znojemskou knihovnu zasáhl jev spojený s nárůstem literatury odborné, ale také té, která byla určená pro děti a mládež. Zajímavé v tomto ohledu je, že dochází k postupnému sblížování počtu beletrie a odborné literatury, která nakonec v roce 1965 je již nejčastěji zastoupená v celém fondu. Podíl společenských věd (včetně marxismu-leninismu) v padesátých letech se v odborné literatuře pohybuje okolo 40-50 %. Téměř pětinu pak tvoří přírodní vědy a zemědělství, což je pro tuto oblast také typické. Ostatně v plánu rozvoje lidové knihovny v letech 1961-1965 lze najít zmínku o tom, že by okresní knihovna měla vést ostatní knihovny k tomu, aby účinněji pomáhaly ve výrobě v JZD. (SOkA Znojmo, Z/OK, karton 3.)

Obecně lze říci, že spolupráce JZD a knihovny však měla širší tradici, projevovala se také na jiných místech na Moravě (i v dalších částech republiky), takže nešlo o nich mimořádného, jakkoli technické provedení se lišilo, výsledky byly většinou neuspokojivé a většina akcí spojujících knihovny a zemědělská družstva se v průběhu šedesátých let rozměnila anebo zcela zanikly.

Znojemská knihovna rekonstrukci fondu – či možná přesněji jeho budování invenčně propojovala s mnoha aktivitami, které na knihy přímo navazují. Mimo zmíněné výstavy knih nebo čtení na polích se zde prosazují také nejrůznější literární večery nebo besedy k Fučíkovu odznaku či autorská čtení. V oblasti masové práce s knihou (a čtenáři) je třeba zmínit také bibliobus (jehož fond byl omezený a kvůli tomu také

snad ještě více ideologicky úzkoprofilový), který byl zprovozněn v polovině 50. let. Během prvního pololetí roku 1954 bibliobus zaznamenal celkem 17 230 výpůjček. Zajížděl ve čtrnáctidenních intervalech do předem vytipovaných obcí a nabízel služby výpůjční i informační. (SOkA Znojmo , Z/II-B, sign. K-I-568, s. 558a) V životě knihovny by dále bylo možné vysledovat také další akce, jak překvapivě zajímavého, tak také zcela banálního charakteru, které ukazují, že knihovna nepojímala své poslání staticky, depozitářově, ale s ohledem na masovou práci s knihou a její celkové ideologické poslání velice aktivně.

Shrnutí

Pokud bychom na příkladu těchto dvou knihoven chtěli sledovat základní kontury toho, co je v literatuře označované jako očista fondu, je třeba zdůraznit, že jakkoli šlo o proces organizovaný, celostátní a komplexní, jeho provedení se v konkrétních případech mohlo značně odlišovat. Velkou roli přitom hrál také historický kontext knihovny. S politickými změnami dochází přirozeně k obohacování fondu o sovětskou literaturu, ale také k systematickému posilování odborné literatury na úkor beletristické, alespoň pokud jde o jejich procentuální zastoupení ve fondu. Mezi 50. a 60. lety dochází také k postupné kodifikaci fondu literatury marxisticko-leninské, která není v dalších letech již tak silně akvizičně posilována. To ale neznamená, že by se toto téma z literatury vytratilo. V téměř každé knize filozofického či společenskovedního charakteru lze najít kapitoly nebo jiné součásti (často dosti uměle vložené), které se snaží marxisticko-leninský aspekt v daném okruhu problémů tematizovat. Tyto knihy jsou pak přirozeně řazeny do kategorií jiných (tedy oborových), než je marxismus-leninismus.

Očista fondu nebyla přitom spojená jen se samotnou aktivizační politikou (do té zasahovala také řada specifických fenoménů, jako byl například literární vkus ministra Zdeňka Nejedlého, kterému vděčíme za silné zastoupení děl Aloise Jiráska snad v téměř každé knihovně), ale také doprovodnými akcemi, které na změnu fondu, ale také na „lidový“ charakter nového pojetí knihoven odkazovaly.

Očista fondu měla směřovat k podpoře knihoven jako center výchovy nového socialistického občana. Nebyla tedy samoučelná, ale pro tehdejší kontext a společenské poměry představovala nezbytnou součást transformace role knihoven z masarykovského na socialistický koncept fungování. Současně je však třeba říci, že tato transformace byla spojená s rozvojem služeb knihoven, a také s jejich profesionalizací.

V textu jsme doposud nezmínili ještě jednu důležitou okolnost. Zatímco dnes jsou městské knihovny často hlavní nebo jedinou funkční knihovnou v obci, situace v socialistickém Československu byla podstatně pestřejší, především díky husté síti knihoven podnikových, které na systematictější výzkumné uchopení prozatím, čekají. Je však možno říci, že jak základní socialistická (či marxisticko-leninská) literatura, tak také publikace vztahující se k samotné práci daného podniku, byla pracujícím k dispozici přímo na pracovišti.

Osobnosti a peripetie jejich působení

Obě vybrané knihovny tedy prošly ve zkoumaném období tímž procesem s obdobným výsledkem. Takzvaná očista knihovního fondu znamenala jeho přizpůsobení dobovému politickému a kulturnímu aranžmá. Vzhledem k limitovanému množství konkrétních údajů, které jsou z obou knihoven k dispozici, nemůžeme do této stati zahrnout srovnání úplných změn v obou fondech; můžeme však využít vybrané dobově charakteristické případy, s těmito knihovnami spjaté.

Uvedeme tak dvě osobnosti, jejichž působení a recepce v 50. letech a za normalizace jsou poznamenány peripetiemi, které se mohou jevit jako absurdní, vypovídají však o svérázné logice doby. Oba autoři si vytvořili reputaci již v literárním a kulturním prostředí prvorepublikovém.

Vašek Káňa

Vašek Káňa (1905 – 1985; vlastním jménem Stanislav Řáda) byl v 50. letech vnímán jako jeden z autorů nově budované tradice „pokrokové“ a „proletářské“ literatury. Jako takový byl mimo jiné autorem knihy Válkou narušení (1951), která figurovala v dobových materiálech pro knihovnu v Břeclavi mezi vhodnými díly, doporučenými pro traktování na čtenářských besedách.

Tehdejší dogmaticky požímané organizované čtenářské besedy, které měly vést k modelování čtenářů, de facto devalvovaly krásnou literaturu, neadekvátně sblížovaly krásnou literaturu s literaturou věcnou, vedly k nadcenění tematiky oproti jiným složkám uměleckého díla, k podcenění nebo i téměř ignorování specifčnosti uměleckého díla, estetické funkce. Například součástí bizarně spjaté náplně čtenářských besed byl vedle politických brožur a Stalinových spisů také Jiráskův román Proti všem.⁴

Káňův román byl doporučován spolu s tehdejšími sovětským rozsáhlým modelovým románem Žurbinové (1952) od Vsevoloda A. Kočetova (1912 – 1973). Údajným spojujícím prvkem takových knih bylo podle dobového pojetí vystižení společenského vývoje. I dobová knihovní anotace nicméně v Káňově knize oproti knize Kočetově naznačuje autorovu osobní přítomnost, reportážnost, autenticitu, která na četných místech příznivě charakterizuje jeho knihu ve srovnání s dobovými apodiktickými kronikami:

Ke Kočetově knize:

Ústředním motivem knihy je přestavba loděnice staršího typu na řece Ladě v mohutnou loděnici, přiměřenou epoše velkých staveb komunismu. Osudy třech generací Žurbinů a současný život této loďařské rodiny ilustrují vývoj ruské dělnické třídy od doby před Říjnovou revolucí do dneška. Hutný dějový tok románu řeší zároveň i poutavou formou řadu technických problémů výroby: otázky maximální mechanizace a organizace, význam stranické práce a organizované kulturní činnosti, způsob celosvařování lodních konstrukcí a mn. j. Zdůrazněna je nutnost socialistické kritiky a sebekritiky. Na Žurbinech demonstruje autor nasycovanou touhu sovětského člověka po stále vyšším vzdělání. Sovětský dělník je odpovědným hospodářem na svém pracovišti. Jeho nový poměr k práci charakterizuje nejlépe masovost stachanovského a zlepšovateleho hnutí. Kolektiv pomáhá odstraňovat poslední zbytky kapitalistického myšlení v hlavách jednotlivců a země spěje milovými kroky ke komunismu. (Anotace 1953a)

Ke Káňově knize:

Černý stín 1. světové války poznamenal dětství a dospívání tisíců chudých dětí po celé Evropě. Beletristickou formou líčí zde Káňa chlapecké dětství jednoho z 9 dětí rodiny kočího - panského deputátů, který padl v Haliči na frontě. Holešovická navigace, okolí elektrárny a předměstských pražských továren jsou pak svědky bezútešného života žebrařících tuláků, zlodějů ublí a bezprizorních dětí, které okusily, jak chutná panský krajíc; zprostředkovaný péči o válečné sirotky. Jako učedník projde hrdina špínou periferie i bezohledným zacházením selských vydřiduchů, s převratem prožije marné naděje na zlepšení, účastní se protidrabotních bouří, je svědkem porážky české dělnické třídy v prosinci 1920, krátce pobude v otráveném prostředí opatrovnické opatrovny a teprve mezi organizovanou dělnickou mládeží v Holešovicích najde nový pocit jistoty a sebevědomí, takže jako 20letý se poprvé řadí do májového průvodu KSČ. (Káňa shrnul do knihy materiál ze svých starších reportážních prací Somráci, Nenávidím a j.) (Anotace 1953b)⁵

⁴ Dobově příznačný fenomén čtenářských besed vykládá Petr Šámal v Soustružnících lidských duší 2009 (passim) a publikuje dobové materiály (s. 170-180).

⁵ Jako součástí čtenářských besed, osvětových a ideologických zároveň, byly též plánovány odborné knihy, často s ohledem na vhodnost vybrané příručky pro konkrétní region. Pro knihovnu v Břeclavi byly tehdy jako takové

Pětice Káňových útlých knih z první republiky, kterou publikoval mezi svými 25 a 31 lety (rozsah 80 + 166 + 119 + 85 + 111 stran) má rysy reportážní i povídkové, jak svědčí i jejich rozdílné žánrové charakteristiky dvou vstřícných vykladačů v autoritativních slovníkových kompendiích, Františka Kautmana (ve Slovníku českých spisovatelů, 1964) a Jiřího Opelíka (v Lexikonu české literatury, 1993). Vyznačují sebevědomí nového umění. Tyto Káňovy prózy pozitivně nebo závažně brali v potaz též tehdejší názorově blízcí vykladači Ladislav Novomeský, Egon Erwin Kisch, Bedřich Václavek či Ivan Olbracht. Laco Novomeský ve svém úvodu ke Káňově prvotině vystihl autorovo svébytné navázání na tradici předválečné generace nebo tzv. generace buřičů, jak ji nadlouho populárním názvem později označil František Buriánek (Buriánek 1968), ale i krok dál, který Káňa zařadil do kontextu 30. let:

Vaškem Káňou vstupuje do české literatury mimořádný typ [...] ovzduší tulácké reality, svět stobů, stodol, nocleháren, předměstských kantin a putyk, černých městských ulic a zaprášených bílých vesnic, tento svět tuláků, flákačů, flinků a somráků našel ve Vaškovi Káňovi svého dějepisce, svého kronikáře a... svého žalujícího prokurátora. Svět, jenž nezkrášeným a sžírajícím naturalismem jest v této knize představován [...] tvůj verdikt, čtenáři, nevyzní jinak, než si tobo žalující prokurátor vydeděného tuláckého světa přejí. (Novomeský 1930)

Bylo to již v době, kdy Egon Erwin Kisch proklamoval reportáž jakožto prestižní žánr, který má významem předčit román. (Grygar 1961, Opelík 1969, 1962) Káňovy texty reportážní či střídme fabulované povídkové, tematizující proletářské zážitky, jsou vesměs žurnalisticky věcné a ideově vyhraněné, vystihovaly tedy dobové socialistickorealisticke pojetí ztvárnění společenského vývoje. Komparativními přednostmi těchto próz jsou autenticita a jistá syrovost, a to i na rozdíl od pozdějších úprav, jimž je po únoru 1948 Káňa sám podrobil, když v souladu s tehdejší tendencí spisovatelů sobě podobných posílil typizaci a společenskou ilustrativnost. (Šámal 2009 a 2015)

Všechny tyto prvorepublikové knížky Káňa vydal v ctižádostivém a úspěšném nakladatelství Karel Borecký. Společensky a kulturně pokrokovým textům mělo odpovídat i výtvarné řešení: tak se setkáváme též s využitím fotografií na avantgardních obálkách nebo se stylově elegantními karikaturními ilustracemi Františka Bidla, které jsou až groteskně švejkovského typu.

Vaška Káňa Arne Novák nepojal do svých Přehledných dějin české literatury (1936 – 1939), ocenění z řad autorů jemu blízkých však znamenalo, že se zúčastnil sjezdu proletářských spisovatelů v Charkově 1930. (Heczková 2017, 411)

Jakkoli se tyto Káňovy texty z 30. let mohly Arnu Novákovi jevit jako umělecky nedostatečné nebo efemérní, svým naturalismem a prolamováním určitých tabu, tedy autenticitou a průbojností, konaly službu silně vlně nové, netradiční estetiky, v jejímž rámci se prosadili autoři jako Louis-Ferdinand Céline, Ladislav Klíma nebo existencialisté.

V době největší Káňovy vnější působivosti vznikla jeho dramata, která byla dobovými vzorovými divadelními agitkami a která pak milosrdně odvál čas, Parta brusiče Karhana (1949) a Patroni bez svatozáře (1953); první, ve své době oslavovaná hra se vrátila po 28 letech jako zdařilá parodická variace Rychlé frézy (Vašek Káňa, Marek Pivovar, Radovan Lipus: Rychlé frézy, Národní divadlo moravskoslezské, premiéra 14.6.1997, na repertoáru do 1. 3. 2000).

Káňovy prvorepublikové reportážní a z reportáží poučené prózy by zřejmě, zejména pokud by byly erudovaně editovány, mohly i v současnosti prokázat jistou životnost a čtenářskou přitažlivost, jako je prokázaly obdobně žánrově laděné texty Zdeňka Matěje Kuděje (srov. komentovaný výbor Americké obrázky, 1982) nebo Karla Ladislava Kukly (srov. aktualizovaný výbor Pražské bahno, 1992).⁶

vybrány odborná veterinární příručka Richarda Harnacha Nakažlivé nemoci hospodářských zvířat (Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1953) nebo překlad sovětské příručky Ovocnářství (Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1953, kterou její autor I. V. Bělochonov napsal zejména na podkladě tehdy mocensky a ideologicky prosazovaných i pseudovědeckých tezí I. V. Mičurina a T. D. Lysenka.

⁶ Kuděj, Z. M. Americké obrázky. Vybrala, uspořádala, předmluvu a ediční poznámku napsala a k vydání připravila M. Chlěbáková; předmluvu skutečně napsala Eva Strohsová, kterou M. Chlěbáková kryla svým jménem. Praha: Odeon, 1982 (Světová četba; sv. 516).

Knize Válkou narušení se tehdy dostalo dosti značné pozornosti, rozsáhlé uznání jí v tehdejších oficiálních, ideologicky silně vyhraněných spisovatelských periodikách Novém životě a Literárních novinách, věnovali Bohumil Říha, Jan Pilař a Zdeněk Pochop, jako zdařilému dílu nové, žádoucí literatury. Pro tuto dobovou praxi je příznačné, že změny oproti dřívějším Káňovým textům byly hodnoceny jako pozitivní, ve smyslu vystižení zásadního tématu, tedy optimistického politického vývoje. Jan Pilař ve své tehdejší recenzi o autorovi Válkou narušených píše to, co odpovídá opaku oslavovaného díla: „Neschematizuje, ale zachycuje život ve vši mnohotvárnosti.“ (Pilař 1952, s. 733) Nadhodnocený román se však vzdálil Káňovu reálnému přínosu literatuře, tedy subjektivnímu reportáží inspirovanému záznamu. Chvála Pilařova, Říhova a dalších odpovídala pedagogickému zaměření tehdejší osvěty, jak ji následně interpretoval Vladimír Macura (srov. souborně Macura 2008), inspirující v tom další badatele, až do současnosti.

Kniha vyšla ve třech vydáních a jednom vydání upraveném pro střední školy, celkový náklad se blížil 50 000 výtisků (10 750 + 12 000 + 10 000 + 15 000 výt.). Bylo to v odborářském nakladatelství Práce a v Československém spisovateli, v čtenářských edicích Příliv a Žatva. Pro školní vydání (SNDK 1953, Knižnice pro střední školy, 15 000 výtisků, ilustrace Viléma Kratochvíla odpovídající prvoplánovému socialistickému realismu) byla již zvolena střidmější knihovní anotace:

Standa, chlapec z mnohočlenné rodiny, jehož otec padl ve válce, pontavě v knize vypráví o hladovém životě a dospívání holešovické mládeže za první světové války, o jejich uličnických kouscích i případech zločinnosti, o sociálních bouřích po vzniku republiky, o svých učednických letech a otřesných zkušenostech dvouletého pobytu v polepšovně pro dospívající chlapce. (V tomto vydání pro mládež jsou vypuštěny poslední kapitoly, líčící pobyt v opatrovnické opatrovně, návrat mezi organizovanou dělnickou mládež v Holešovicích a účast v májovém průvodu KSČ.) (Anotace 1953c)

Kniha Válkou narušení tedy přinesla zpracování Káňových raných knih, v němž již byla oslabena reportážní autenticita ve prospěch požadovaného - a spisovatelem kýženého - ideového vidění historického vývoje a potlačeny údajně znevažující osobní rysy charakteristiky postav, jež by znehodnotily obraz dějinné role příslušníků dělnické třídy. (Srov. Šámal 2009 a 2015) Výsledkem bylo prvoplánové historické vyznění, které ústí v protagonistových úvahách v májovém dělnickém průvodu:

Či byl snad někdy někdo, kdo by dovedl do jednoho zástupu shromáždit nás nejchudší? Našel se někdo, komu bychom mohli věřit víc než Komunistické straně? A vlastně víc než sobě?

Umím už myslet, začínám žít novými myšlenkami, začínám chápat. Dvacet let mě učili poslouchat, dvacet let mi dokazovali, že oni jsou víc než já. Ponižovali mě, vykořisťovali, bili, šlapali po mně.

A zašlapali by mě, kdybych zůstal sám. [...]

Dnes už mohu i já s jistotou říci, že se jim to nikdy nepodaří. Nejsem sám a nejsem slab. Jsem silný nepřemožitelnou silou dělnické třídy a Komunistické strany. Jsem silný silou svých soudruhů.

A dnešní veliký a slavný den není dnem mých dvacátých narozenin. Je to první den mého života. - - -

(Káňa 1953, s. 237)

V závěrečných odstavcích knihy jsou do protagonistových útešných úvah zahrnuti též spolu s ním se průvodu účastníci jeho nejbližší, matka, milá a bratr, tak se propojí zázemí politické a rodinné.

Na své dosavadní prvorepublikové i pozdější práce pak Káňa v 50. a 60. letech navázal dalšími reportážemi a další verzí zpracování svých životních zážitků Kluk z polepšovny (1965).

Paradoxní je že tento samostatně se vypracovávající, názorově vyhraněný autor, průkopník reálného využití znalostí proletářského prostředí v beletrii, nesměl za normalizace z politických důvodů publikovat, že emotivní i uznalá vzpomínka z jeho ignorovaného pohřbu vyšla v exilových časopisech Listy (v Římě) a Svědectví (v Paříži):

Opona se zavřela. Vdova se v hořkém pláči objala s každým, kdo přišel kondolovat. „Ty jsi...“ Kdo se i tak přišel rozloučit s Vaškem Kánou, dělnickým spisovatelem, laureátem státní ceny a nositelem Řádu práce. Nebo spíš s kamarádem a otevřeným člověkem, který přestal existovat, když po srpnu 1968 vrátil stranickou legitimaci, dokonce s předválečným datem vstupu do KSČ.

[...] Teď mě napadá. Že Káňova Parta brusíče Karhana byla v 50. letech patrně jediným dílem z dělnického prostředí, které bylo citit člověčinou... (ok 1985a)

V tomto kontextu není překvapivé, že Káňův portrét sledující peripetie někdejší slávy a následné perzekuce kvůli přímosti a autenticitě, jimiž obohatil svým vstupem literaturu, napsala po letech někdejší originální disidentská katolická autorka Iva Kotrlá (Kotrlá 2002).

Jaroslav Frey

Turbulentní tvůrčí cestu v měnících se podmínkách absolvoval také Jaroslav Frey (1902 – 1983), jedna ze známých vlivných osobností moderního českého knihovnictví. Frey byl rodák ze Znojma, absolvent brněnské filozofické fakulty, který ve Znojmě v mládí působil v knihovně a pak znovu na přelomu 40. a 50. let. Působil v několika českých či moravských knihovnách, v poválečném období byl autorem programových koncepcí, které se podstatně a také problematicky zaměřovaly na změny v českém knihovnictví (Šámal 2009, s. 29 – 31 aj., Kurka 2005). Jaroslav Frey byl pilně publikačně činný po celý život, již od několika let po skončení studií. Freyova publikační činnost se vyznačuje jednak pragmatickým zaměřením na čtenáře, jednak zájmem o aktuální teoretické otázky.

Známé jsou Freyovy práce o psychologii a pedagogice čtenářství, kterým se dostává ocenění pro jejich průkopnictví. Prakticky orientovaný badatel, knihovník a teoretik knihovnictví se již v meziválečném období věnoval tématům spjatým s osvětou a s literaturou v kulturním a společenském kontextu. Mezi Freyovy publikační aktivity patřily literárně informační příručky, program bibliobusů, knihovnická práce ve spojení např. také s literaturou pro ženy a s českou národní povahou.

V období poválečném a poúnorovém se pak Freyovy aktivity dále rozvinuly, když působil na společensky a profesně vlivných pozicích (Svaz českých knihovníků, ministerstvo národní obrany), zároveň se však vracel i k bezprostřední práci s čtenáři (Cejpek 1967, s. 179 – 180). Uplatnil a adaptoval tehdy výsledky a podněty ze svých četných dosavadních prací.

Mezi nimi značnou diskusní pozornost vzbudila již Freyova teoretická kniha Boj o pohádku (1942), která vycházela z autorových knihovnických zkušeností a zálib i z jeho zájmů teoretických; byla jednak polemicky zaměřena proti osvědčenému kulturnímu dědictví, jednak hledala nové možné cesty rozvoje tradičního žánru. Byl to tedy jeden z příspěvků k diskusi o možnostech žánru. Tato Freyova filipika proti fantazii a lyrismu v pohádkách zřejmě také nepřímou souvisela s rozvojem věcné literatury a příběhové literatury pro děti a mládež, kterým se již dostávalo značné nakladatelské pozornosti. Freyovy názory a jeho úsilí o reformu žánru se prokázaly jako nereálné (srov. Nováková 2009, 9-19); jeho součástí byla i autorova programová beletristická tvorba. Nová pohádka ve Freyově pojetí byla pojata pragmaticky a historicky, měla rozvíjet rozumové schopnosti dětských čtenářů a jejich porozumění objektivnímu historickému vývoji. Freyovo alternativní pojetí se nicméně načas stalo součástí literárního a kulturního diskurzu zejména v 50. letech, pak se jeho působnost značně oslabila.

Freyova vlastní nová pohádka měla návodný ráz, popis nepodněcoval dětskou fantazii, obešel se bez metafor:

Slunce už vyšlo nad les a usmívalo se na celý svět. Stoupalo stále výš a výš po nebi, najednou se podívalo oknem do kuchyně a začalo šmírat bratry na bradě, pak přeskočilo sluníčko Matěji i Matoušovi na nos a brzo jim svítilo do očí, ale oni nedbali a spali jako o půlnoci. Vyběhlo tedy sluníčko z kuchyně, přeskočilo střechu a podívalo se, co se to děje na dvoře, kde bylo nyní plno zvířátek, neboť také busy se už vykolébaly z obrady, kde přespávaly, a ze stodoly vylezla i kočička, která tam v noci chytala myši. (Frey 1950, s. 22. S textem harmonují přesně popisné a barevně výstižné realistické ilustrace Jarmily Fenclové.)

Freyovo zaměření proti kouzelné pohádce směrem k sekularizaci témat a zjednodušení poetiky nemělo zdánlivě paralelu v reformním zaměření v básnictví. Sám Jaroslav Frey ve vzpomínkách uvedl, jak výsledky svého empirického zkoumání dětského zájmu o eufonii inspiroval Františka Hrubína, pracujícího za války na sbírce dětské poezie Říkejte si se mnou, která pak vyšla v roce 1943:

Hlavním poznatkem tohoto studia bylo zjištění, že děti předškolního věku nesmírně milují zvukomalebné texty, které jsou pro ně výbornou školou výslovnosti. Pozoroval jsem nesčetněkrát, a také jsem pro to našel doklady z literatury, jak malé dítě dovedlo s neobyčejnou zálibou naslouchat i vyprávění nebo předčítání v cizím jazyku, třeba mu vůbec nerozumělo. (Frey 1967, s. 112)

Jako by však i při této příležitosti zůstal nedocenen historický inspirační zdroj této Hrubínovy poezie, vyplývající z její žánrové charakteristiky, zahrnující vztah k dětskému folklóru či magickým zaříkadlům.

Jaroslav Frey se i v době svých společenských úkolů vracel k čtenářům, jeho empirické zaměření bylo zřejmé. Jeho celoživotní práce byla zaměřena na kontakty se čtenáři, praktickou orientaci v knihách, tematicky přehledné třídění knih či využití volného výběru v knihovnách. Syntetické charakteristiky jeho úsilí zvažují jak tyto prvky, tak jejich společenský dopad a případně autorovo působení v různých funkcích. (Sieglová 2012, Kurka 2005, Perstická 1990, Cejpek 1967)

Jaroslav Frey se tedy jeví jako jeden z těch, kteří se z hlediska intelektuálního a institucionálního podíleli na podobě literárního a kulturního diskurzu 50. let, a jehož některé názory byly již v kontextu 60. let vnímány jako diskusní, jak je charakterizoval editor jeho profesních pamětí Jiří Cejpek (Cejpek 1967, s. 180); i s ohledem na své působení dřívější také jako entuziastický autor, který se zasloužil o rozvoj knihovnictví jako takového a o jeho propojení s výzkumem, a formuloval jim své podněty.

Závěr

Předložená studie mapuje vybrané aspekty fungování dvou knihoven (v Břeclavi a ve Znojmě) na základě práce s archivními prameny a jejich kritického posouzení v kontextu historického rámce. Snaží se zachytit především reálné fungování knihoven, jako jistého sociálního fenoménu – knihovny představovaly (a dodnes představují) jednu z klíčových složek neformálního vzdělávání, která je současně často těsně propojená se školou. V tomto kontextu je třeba také na jejich fungování, význam, ale také jisté ideové „zajetí“ nahlížet.

Je nutné říci, že knihovny nesporně patřily mezi první instituce, kterých se dotkla různá cenzurní opatření, ale také propagandistická politika KSČ. Tento tlak na to, aby byly ve společnosti aktivní, ale také například masová práce se čtenářem, představují jednak dobové determinanty, jednak však také kulturní inspirace, ze kterých knihovny čerpají dodnes, například v oblasti vzdělávání čtenářů, propagace čtenářství, kooperace se školami atp.

Na příkladech Vaška Káni a Jaroslava Freye pak ukazujeme konkrétní složité příběhy literárních tvůrců a možné podoby jejich kontaktu s tehdejšími režimy. Tato dichotomie naší studie není náhodná, neboť právě díky využití smíšeného výzkumného designu jsme se pokusili ukázat studovaný fenomén v širší a plastičtější perspektivě.

Věříme, že v budoucnu na tento článek navážeme dalšími texty, které budou ukazovat další specifické aspekty rozvoje a fungování knihovnictví; nebo je zasadí do jiného geografického kontextu.

Literatura

- Anotace (1953a). V. A. Kočetov. Žurbinové. Národní knihovna Praha. Dostupné z https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000420176&local_base=NKC
- Anotace (1953b). Vašek Káňa. Válkou narušení. Národní knihovna Praha. Dostupné z https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000508299&local_base=NKC
- Anotace (1953c). Vašek Káňa. Válkou narušení. Národní knihovna Praha. Dostupné z https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000419152&local_base=NKC
- Blažičková, A. (1985). Ladislav Frey. In V. Forst et al. *Lexikon české literatury*, 1 (s. 743 – 744), Praha: Academia.
- Bock, I. (2010). Knihovnická cenzura a politicko-ideologická výchova čtenářů po únoru 1948.
- Buriánek, F. (1968). *Generace buřtů*. Praha: Universita Karlova.
- Cejpek, J. (1967). Doslov o autorovi, době a kronice. In J. Frey. *Knihovnická kronika* (s. 167 – 180). Praha : Státní pedagogické nakladatelství.
- Čermák, V. (2017). *Otázka demokracie* (2. vydání (v tomto souboru 1. vydání). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Frey J. (1929). *Psychologie čtenáře*. Hodonín : F. Landgráf.
- Frey, J. (1942) *Boj o pobádku*. Praha: Život a práce.
- Frey, J. (1950). *Pobádka o dvou bratřích*. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy.
- Frey, J. (1967). *Knihovnická kronika*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství.
- Grygar, M. (1961). *Umění reportáže*. Praha : Československý spisovatel.
- Heczková. L. (2017) Slovo – zvuk, slovo – gesto, slovo – útočiště. In V. Papoušek, et al., *Dějiny „nové“ moderny* (s. 385 – 456). Praha: Academia.
- Holda, D. (1985). Čtyřicet let společenského rozvoje mládeže. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 21(5), 452-469.
- Husák, J. (1952). Zkušenosti z našich knižních výstav. *Čtenář: Měsíčník Pro Práci Se Čtenářem*, 4(2), 67-68.
- Chlupová, Z. (2017). *Role knihoven v období komunistické totality 1948 - 1968: případová studie Městské knihovny Břeclav* (Bakalářská práce) [Online]. Retrieved from <https://is.muni.cz/th/yy75i/>
- Káňa, V. (1930). *Dva roky v polepšovně. Vypravování bývalého chovance polepšovny. Ilustrace Franty Bidla*. Slovo úvodem L. Novomeský. Praha: Karel Borecký.
- Káňa, V. (1931a). *Pasáci, flinkové a tuláci : Povídky z putyk, z ulic, periferie a ze silnic*. Praha: Karel Borecký.
- Káňa, V. (1931b). *Somráci. Reportáž ze života bezpřístřešných v Bratislavě a v Praze*. Praha: Karel Borecký.
- Káňa, V. (1932). *Zakarpatsko : reportáž ze života ukrajinského proletariátu v Československu*. Praha: Karel Borecký.
- Káňa, V. (1936). *Nenávídím : reportáž z války*. Praha: Karel Borecký.
- Káňa, V. (1953). *Válkou narušení*. Praha: československý spisovatel.
- Kautman, F. (1964). Vašek Káňa. In R. Havel, J. Opelík et al. *Slovník českých spisovatelů* (s. 216 – 217). Praha: Československý spisovatel.

- Knapík, J. (2004) Deset pohledů do literárního dění po únoru 1948. *Soudobé dějiny*. 9(01-02), 215-223.
- Kurka, L. (2005) Jaroslav Frey. *Bulletin SKIP*, 2005 (2). Dostupné z http://skip.nkp.cz/Bulletin/Bull05_207.htm
- Macura, V. (2008). *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Ed. K. Kouba, V. Schmarc & P. Šámal. Praha: Academia.
- NA Praha, f. 861, inv. č. 603. Organizace lidového knihovnictví – směrnice ministerstva informací a osvěty o zřízení lidových knihoven
- Novák, A. & Novák, J. V. (1995). *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno : Atlantis.
- Nováková, L. (2009). *Proměny české pohádky*. Brno: Masarykova univerzita.
- (ok) [tj. Karel Oswald?] (1985a). Zpráva o pohřbu. *Listy*, 15 (5), 25.
- (ok) [tj. Karel Oswald?] (1985b). *Svědectví*, 19 (76), 789.
- Kotrlá, I. (2002). Dílo Vaška Káni. *Akord*, 23 (7), 388 – 390.
- Opelík, J. (1969, pův. 1962). J. Reportáž v teorii a praxi. In J. Opelík *Nenáviděné řemeslo* (s. 102 – 109). Praha: Československý spisovatel.
- Opelík, J. Česká literatura v letech 1929 – 1945. Próza. In J. Mukařovský, et al. (eds.). *Dějiny české literatury IV* (s. 382 – 422). Praha: Victoria Publishing.
- Opelík, J. (1993). Vašek Káňa. In V. Forst et al. *Lexikon české literatury*, 2/ II. (s. 647 – 648). Praha: Academia.
- Pekárková, J. (2014). *Role knihoven v období 1945-1965: případová studie Městské knihovny ve Znojmě* (Bakalářská práce) [Online]. Retrieved from <https://is.muni.cz/th/c4i4e/>
- Perstická, D. (1990) Jaroslav Frey. *Duha*, 4 (1), 8-9.
- Pilař, J. (1952) Kniha o proletářském dětství. *Nový život*, 3 (4), 733.
- Sieglová, N. (2012) Frey Jaroslav. In M. Šubrtová et al. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 2. Čeští spisovatelé* (s. 138-139). Praha: Libri.
- Slavík, M. (1954). Hlasité čtení v pracovních přestávkách na poli. *Čtenář: Měsíčník Pro Práci Se Čtenářem*, 6(6), 174.
- SOkA Břeclav se sídlem v Mikulově, NAD 1159 Okresní knihovna Břeclav, nezpracovaný fond, Komplexní rozbor činnosti Okresní lidové knihovny v Břeclavi za rok 1962.
- SOkA Znojmo, archivní fond Městská knihovna Znojmo, značka fondu: Z/OK, karton 3.
- SOkA Znojmo, archivní fond Městská knihovna Znojmo, značka fondu: Z/OK, karton 8.
- SOkA Znojmo, archivní fond Městský národní výbor Znojmo, odd. Kronika města Znojma, značka fondu: Z/II-B, sign. K-I-568, s. 558a
- Šámal, P. (2009). Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama. *Česká literatura*, 57 (2), 172-195.
- Šámal, P. (2009). *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století : (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha: Academia.
- Při vzniku práce byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).